

ЗОЛОТЕ МОВЧАННЯ

НАУКОВА РОБОТА

**„Екстеріоризація комунікативного мовчання:
лексико-стилістичні аспекти
(на матеріалі англомовного та україномовного
художніх дискурсів)”**

ЗОЛОТЕ МОВЧАННЯ

ЗМІСТ

Вступ	3
I. Онтологічне та гносеологічне буття комунікативного мовчання	5
II. Графічні та лексичні маркери екстеріоризації комунікативного мовчання (лінгвістичне буття комунікативного мовчання)	11
III. Стилiстичне навантаження номiнацiй силенцiального ефекту (на матерiалi англomовного та україномовного художнiх дискурсiв)	17
Висновки	24
Список використаної лiтератури	25

ВСТУП

Актуальність теми. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття вивчення феномену мовчання в мовленнєвому аспекті набуває розмаху. Невербальні комунікації стають популярним об'єктом системних досліджень. Активізація досліджень невербальної складової комунікації збігається з періодом інтенсифікації студій теорії мовленнєвої діяльності та лінгвістичної прагматики. Розширення діапазону сфер спілкування зумовлює зростання інтересу науковців до питання комунікативного мовчання [9; 10; 14; 16; 21]. Див. Арутюнова Н.Д. [3], Бацевич Ф.С. [4], Безугла Л.Р. [6], Белова А.Д. [7], Солощук Л.В. [23], Анохіна Т.О. [1; 2], Швачко С.О. [24] та ін. На часі володіння вербальним каналом спілкування вже недостатньо для організації міжособистісних стосунків та ефективної реалізації комунікативних інтенцій. Дане дослідження покликане сприяти осмисленню невербального каналу інформації, зокрема – вираженням комунікативного мовчання.

Об'єктом нашого дослідження є силенціальний ефект (СЕ) як феномен комунікативного мовчання. **Предметом** – характер омовлення СЕ, лексичне та стилістичне буття номінацій феномену мовчання в англomовному та українomовному художньому дискурсах.

Матеріалами дослідження слугували художні тексти відомих сучасних англійських та українських письменників, відповідно обсягом у 6104 сторінок англomовного тексту та 2583 сторінок українomовного.

Мета дослідження полягає в осмисленні феномену комунікативного мовчання, його екстеріоризації та ідентифікації основних типів маркерів (графічних, лексичних, стилістичних) у порівнюваних мовах.

Для досягнення мети у роботі поставлені наступні завдання:

- з'ясувати природу комунікативного мовчання, визначити його базові характеристики;
- визначити типи номінацій на позначення силенціального ефекту;

- проаналізувати стилістичні засоби репрезентації мовчання у досліджуваних художніх текстах;

- виокремити номінативний корпус авторських ідіолектів на позначення СЕ;

- систематизувати одержані результати та визначити їх перспективність.

Методологічною базою слугують дистрибутивний, трансформаційний, порівняльний, компонентний та семантичний методи аналізу.

Теоретична цінність дослідження полягає у висвітленні поліаспектності, поліфункціональності та полімодальності силенціального ефекту. **Практична** – у використанні результатів дослідження у навчальному процесі.

Результати роботи апробовані у доповіді на Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції “Перекладацькі інновації”, яка проводилася 25-27 листопада 2010 року кафедрою германської філології Сумського державного університету [11] та у статті “Стилістичні засоби позначення комунікативного мовчання (на матеріалі англomовного та україномовного художнього дискурсів)” [25].

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури. У першому розділі розглядаються питання буття комунікативного мовчання як складової невербального спілкування. У другому розділі увага фокусується на графічних та лексичних маркерах екстеріоризації комунікативного мовчання. У третьому розділі увага емпатується на стилістичних засобах позначення комунікативного мовчання (*homo silence* та *nature silence*) у порівнюваних мовах.

I. ОНТОЛОГІЧНЕ ТА ГНОСЕОЛОГІЧНЕ БУТТЯ КОМУНІКАТИВНОГО МОВЧАННЯ

Сьогоднішня позначена глобалізацією міжнародного спілкування, розвитком нових технологій, зміцненням транскордонної співпраці, міжмовної та міжкультурної комунікації. Вивчення соціально-лінгвальних параметрів невербальної та вербальної комунікації призвело до фокусування уваги лінгвістів на дієвості факторів антропоцентризму, динамізму та адаптації [30; 32]. На зміну редуцизму приходять холізм, гармонізація та інтеграція. Природа мовлення вивчається в руслі когнітивного та дискурсивного, невербального та вербального, екстралінгвального та інтралінгвального. [26, 7]

Феномен мовчання представлений комунікативно значущим та незначущим типами [30; 31; 33]. Комунікативно незначущим є мовчання під час сну або виконання певних фізичних дій. Комунікативно значущим є мовчання, яке є свідомим та контрольованим з боку учасників інтеракції. Наприклад, свідоме мовчання у відповідь на чиєсь небажане або недоречне запитання. Комунікативно значуще мовчання має місце при зміні комунікативних ролей; активне мовчання слухача заповнюється киванням головою, поглядами, жестами, мімікою, поставою тощо, коли мовець вагається, не бажає продовжувати розмову [34; 35]. Мовчання еліптичного характеру передбачає відсутність синтагматично залишкового елемента [4, 86]. Поліаспектність феномену мовчання зумовлює широкий набір його функцій: фатичну, конотативну, металінгвістичну, експресивну, референційну та поетичну [13, 16]. Фатичне та конотативне мовчання співвідносяться з невербальними діями привітання, прощання. Експресивне мовчання найбільш притаманне діалогічному дискурсу. Референційне мовчання співвідноситься з топіками розмови [36; 37]. Поетичне мовчання (метафоричне мовчання) є типовим для креативних пошуків майстрів слова.

Семантичне навантаження мовчання ідентифікується в конкретних ситуаціях. Мовчання актуалізується у мовленні. Одна з найвідоміших приказок говорить: *мовчання – знак згоди*. У свідомості людей існує стереотип, що мовчання виконує функцію вираження згоди, тобто є субститутом слова *так*. Але насправді мовчання у спілкуванні – це не тільки незгода, але й розбіжність. Доказом цього може слугувати те, що у комунікативній ситуації спостерігається дисконтактна функція мовчання, тобто небажання з яких-небудь причин підтримувати контакт зі співрозмовником.

Н.Д. Арутюнова диференціює соціальне та міжособистісне мовчання, що обумовлено особливостями соціальної комунікації. В соціальній комунікації немає такого безпосереднього контакту, як при міжособистісному спілкуванні. Тому “мовчання в соціальній комунікації не передбачає відсутність саме усного мовлення, говоріння. Воно протистоїть будь-якій формі вираження соціального протесту, навіть не власне мовній. Більш того, усне вираження думки, висловлене одиничному адресату, а не всьому суспільному середовищу, прирівнюється до мовчання” [3, 112]. Мовчання в соціальному контексті найчастіше піддається негативній оцінці. Особливо негативно оцінюється мовчання, як вважає Н.Д. Арутюнова, тих людей, “які за призначенням мали б мати що сказати, – письменники, громадські діячі, проповідники, вчителі життя. Ситуація мовчання в цьому випадку інтерпретується як ненормативна – як знак творчої кризи, як вимушеність, обумовлена соціальними факторами, іноді як пауза” [3, 113].

Комунікативне мовчання відноситься до глибинної семантики, воно репрезентує дискурсивну імплікатуру, є складовою комунікативного акту, позбавлено експліцитної пропозиції. Зміст мовчання розглядається не як смисл висловлювання, а як його імплікатура [8, 22].

Поведінку людини можна представити в матриці ієрархії доменів, в якій перший ярус є родовим по відношенню до другого, а другий - до третього (див. рис. 1).

Матриця доменів людської поведінки

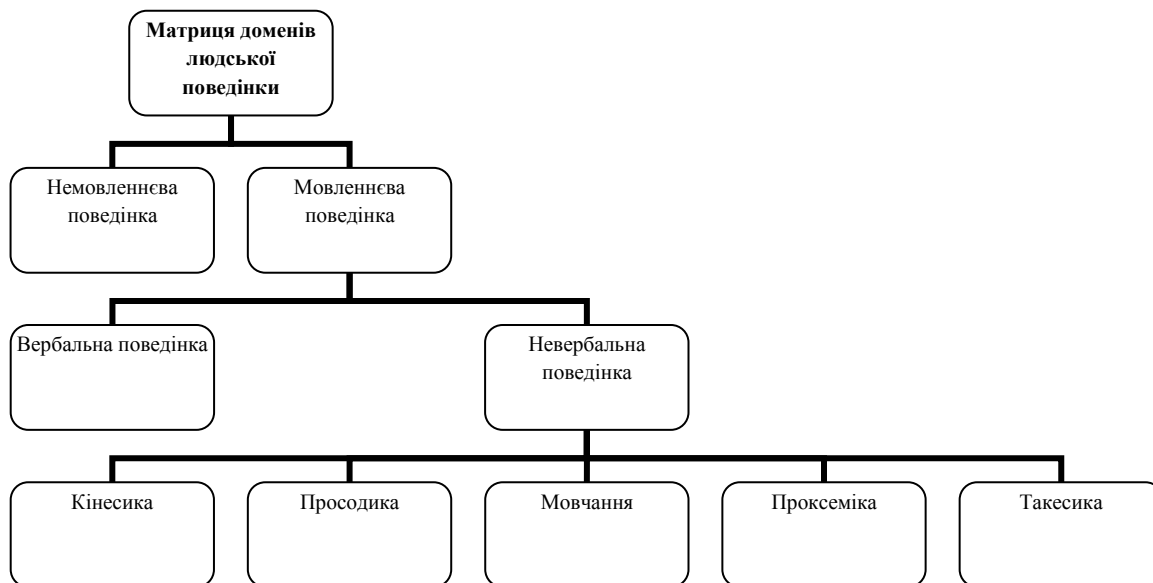

Рис. 1

К. Бюлер вказував в своїх працях на первинність "мовчазного дейксісу"; вчений вважав, що мовчазний жест асоціює з "позначуваням" [10, 81]. Емоційна оцінка повідомлення на 55% залежить від міміки доповідача, на 38% – від фонетико-артикуляційних властивостей мовлення і тільки на 7% - від лексичного наповнення повідомлення. Невербальні дії у спілкуванні мають як спонтанний, підсвідомий, так і регульований, запланований характер. Мовчання може виникнути в стані емоційної напруженості та під час запланованих мовленнєвих операцій, які вимагають свідомого контролю за їх реалізацією.

Невербальна поведінка людини вказує на її психічний стан, а мовчання як силенціальний компонент є стратегічною складовою поведінки людини [7, 81]. Свідомо або підсвідомо людина виражає свій психологічний стан за допомогою невербальної поведінки, номінацій, які утворюють особливий корпус одиниць: підсилюють або замінюють засоби вербальної комунікації.

Полівекторність мовчання не вичерпується у наступній ситуації:

Чому мовчиш?

- Не хочу говорити	- Не знаю, що сказати
- Хочу й мовчу	- Слухаю
- Не погоджуюсь	- Погоджуюсь

Мовчання не розглядається як відсутність звуку, як таке, що не має диференційних ознак. Смысл мовчанню надає ситуація, норми соціальної поведінки, канонізовані повір'я та ритуал [1; 2].

Мовчання позначено антропоцентричністю (див. табл. 1). Індивідуально-психологічне мовчання притаманне людині в такому стані, коли суб'єкт мовчить, а інформація поступає. Соціально-культурне мовчання корелює із нормами поведінки людини в соціумі. Біологічне, фізичне мовчання пов'язане зі станом людини під час релаксації, відпочинку, сну. Персоніфіковане мовчання має вторинний характер, воно дистантовано від людини, метафорично пов'язане з її поведінкою (тиша в природі, мовчання артефактів) [1; 2].

Таблиця 1

Таксономія мовчання

Комунікативне мовчання		Некомунікативне мовчання	
індивідуально-психологічне мовчання (силенціальне)	соціально-культурне (ритуальне)	біологічне, фізичне (особливий стан людини)	персоніфіковане мовчання (мовчання природних явищ та артефактів)

Комунікативному мовчанню притаманне позначення екстремальних ситуацій, в яких логічні постулати детермінуються під впливом емоційних, хезитаційних, рефлекторних чинників, а порозуміння обумовлюється дієвістю контексту та тезаурусом носіїв мови. Мовчання є дискурсивно залежним.

Мовчання - це нульовий денотат, який наповнюється ситуативним смыслом з огляду на психічний стан мовця: суб'єкт або говорить, або мовчить. Імплікація також є скритою смысловою девіацією лінійних і вертикальних ризоматичних структур [6]. Зміни в поверхневій структурі корелюючих одиниць не завжди генерують модифікації глибинної структури. Пор. вторинні за характером аббревіатурні утворення.

Феномен мовчання як засіб невербаліки для позначення прагматичної, емотивної ситуацій слугує зв'язності тексту та комунікативним цілям. Пор. базові метазнаки англ. *silence, pause, stop, hesitation, silentness, stillness, quietness, quiet*; укр. *мовчання, мовчазний, тиша*.

Відомо, що мовлення з акустичної точки зору складається із відрізків звучання та пауз, які є засобом мовленнєвої виразності [12, 361]. Фізіологічне припинення мовлення називають паузою. Відношення *пауза::мовчання* розкриваються на фонетичному та граматико-синтаксичному рівнях. Відношення *пауза::мовчання* є інклюзивними, мовчання включає паузу. Для адекватного тлумачення метазнаків на позначення паузальної зупинки та припинення мовлення (мовчання) правомірним є посилання на аутентичні лексикографічні джерела та емпіричний матеріал художнього дискурсу.

В аутентичних джерелах зазначають, що *пауза* (лат. *pausa*, від гр. *pausis* - «зупинка, припинення») - це тимчасова зупинка звучання, під час якої мовленнєві органи не артикують, вона (зупинка) розриває потік мовлення, актуалізується звукова організація речення, його складових - їх членування та відокремлення [12, 357]. Цей складний феномен поєднує у собі тривалість перерви у звучанні, комплекс тональних модифікацій передпаузальних сегментів та часові характеристики.

Соціально-культурне навантаження номінацій «мовчання/тиша» є прозорим, канонізованим у пареміях. Наприклад: англ. *silence gives consent; first think - then say; speech is silver - silence is gold*; укр. *не мовчанка буває нудна, а пуста балачка; не стидно мовчати, коли нема чого сказати*.

В англomовному художньому дискурсі мовчання в основному позначається за допомогою лексем *silence* та *pause*, напр.: *She was silent* (Miller, p. 379). *The others were silent* (Theroux, p. 438). *A pause to give-Mona a chance to collect herself. Then spilling over again* (Miller, p. 37). *There was an awkward pause and then in a matter offact tone he asked me what I was going to do about my pay* (Miller, p. 35).

Номінації зазначеної невербальної дії (англ. *silent, quiet, calm*; укр. *мовчання, тиша, спокій*) корелюють із психічним, соціальним та образним мовчанням.

«Мовчання» та «тиша» різняться не лише контекстуальним оточенням, але й функціональним навантаженням. *Тиша* - це суто природна категорія (*nature silence*) [8, 28]. В англійській мові слова *silence* та *silent* є комунікативно зарядженими, позначені предикативністю (*to be silent, to pause, to be mute, to keep quiet*), агентивним значенням, пор. англ. *breaking silence, the valley of silence, the right to silence, the long silence, that long silence, admiring silence, bones of silence, the erotic silence, a time for silence, easy silence, to suffer in silence, the silence of angels, elected silence, the silence of surrendering love, etc.*

Аутентичне лексикографічне джерело [41, 41-43] препарує розуміння домінантних значень слова *silence*. Головні значення зазначеного слова верифікують його функціонування в наступній послідовності:

1) *The fact of abstaining or forbearing from **speech or utterance** (sometimes with reference to a particular matter); the state or condition resulting from this; **muteness, reticence, taciturnity.***

2) *The state or condition when **nothing is audible; absence of all sound or noise; complete quietness or stillness.** Sometimes **personified.***

Функції "мовчання людини" (*homo-silence*) у комунікативному процесі (*the fact of abstaining or forbearing from speech or utterance*) та в його результаті (*the state or condition resulting from this*) є фокусом когнітивного аналізу. Утримання від мовлення як процесу та мовчазний стан людини ілюструється в поведінці персонажів та коментуванні наратора. *Nature-silence* – це мовчання в природі ("*the state or condition when nothing is audible*"), його ідентифікація є прозорою у мові наратора художнього дискурсу.

Слова *silence* та *pause*, поряд з графічними знаками, виступають екстеріоризаторами мовчання, про що піде мова у наступному розділі.

II. ГРАФІЧНІ ТА ЛЕКСИЧНІ МАРКЕРИ ЕКСТЕРІОРИЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНОГО МОВЧАННЯ

Комунікативне мовчання на письмі відтворюється графічними знаками (ГЗ), які еволюціонували від синтаксичних пунктуаційних знаків та стали вторинними біфункціональними знаками. ГЗ екстеріоризують емотивні аспекти та семантичні нюанси. Так, експлікуючи силенціальний ефект, пунктуаційні маркери сприяють не тільки синтаксичній організації, але й виступають семантизованими елементами писемного дискурсу. В англomовному художньому дискурсі силенціальні знаки (здебільшого три крапки та тире) вказують на емоційно-психологічний стан комуніканта. Мовчання на письмі позначається знаками, які утворюють окрему групу метазнаків пунктуації – “графіка мовчання” [2, 106; 10; 20]. “Графіка мовчання” для позначення силенціального ефекту охоплює, крім тире та трьох крапок, крапку в еліптичному реченні (“рубленому синтаксисі”), редуплікацію знаків оклику, питання та крапок. Графіка мовчання позначена інтернаціоналізацією. Для англійської графіки притаманні спільні та відмінні риси з українською пунктуаційною системою. В англійській пунктуації до цього часу не існує чітких правил графіки; фіксуються неуніфіковані пунктуаційні знаки в лексикографічних джерелах. Для графічних систем характерні універсальні закони еволюції: вони позначені факторами регулярності, аналогії, економії [20, 10]. “Графічне мовчання” має широкий спектр референтів. Так, позитивний вербальний текст може супроводжуватися фонаційними характеристиками негативного навантаження, у цьому випадку невербальна інформація суперечить вербальній, а її вектор превалює в комунікаційному повідомленні.

Окрім невербальних існують вербальні екстеріоризатори (ВЕ) комунікативного мовчання. Серед ВЕ виокремлюються моноксемні, полілексемні, синтаксичні та фразеологічні одиниці. Вербальні засоби позначення мовчання є прямими або дескриптивними номінаціями

силенціального ефекту. Прямі номінації силенціального ефекту представлені словами англ. *silence* та *pause*, укр. *мовчання*, *тиша* та *пауза*, а також їх сполученнями з іншими словами, в яких вони виступають семантичним ядром. Наприклад:

англ. *Again there was **silence** – this time puzzled, a little confused* (Fitzgerald, p. 58);

укр. *На полудневому небі так, як і було, - ні хмаринки. **Тиша** навколо. Десь тільки яблуко бухнуло м'яко в траву - та й усе* (Довженко, с. 58).

Слова *silence* та *pause* відносяться до ідеографічних синонімів із спільним ситуативним значенням мовчання людини. У слові *pause* лексикографи виділяють значення паузи-хезитації. *Hesitation* як алонім лексеми *pause* є релевантним до витоків "*перерва дії*" або її результатів.

Лексема *pause* реалізується в основному в іменниках та дієсловах, пор.: англ. *Eitel **paused** significantly* (Auer, p. 253). *"My brother is staying with his friend Jeff Lomax, operetor, L-o-m-a-x, but I don't... Yes, I'll hold."* **Pause.** *"Thirteen fifty East Harrison Place, Laguna Beach. God bless you, ma'am"* (Ferrigno, p. 222);

укр. *Замовк, ніби навмисне дав змогу вихователю на громадських зборах обміркувати почуте, а **після тривалої паузи** сказав: «Тоді б держава мала стільки злочинців, що й в'язниць та виправних колоній не вистачило б»* (Кохан, с. 27).

Силенціальний ефект може матеріалізуватися у нульових словосполученнях шляхом номінації референта базовими метазнаками, напр.: англ. *The telephone rings. 'Yes?' **Silence.** Hello?' **Silence.** 'Who's there, please?' **Silence. Silence, and again silence*** (Duncker, p. 29).

У художньому дискурсі ідентифікація мовчання частіше реалізується в ланцюжках коментуючих одиниць типу англ. *sat silent, another silence, watchful silence, said nothing, could only stare at him, was silent, lay silent, paused a minute, feel silent, look a question, far from uttering a word, noises had*

stopped, fell silent, stared mutely; укр. відчувати тишу, запало мовчання, густа тиша, завмерти, і не чичиркнути, сидіти притихцем.

Серед засобів позначення силенціального ефекту виокремлюються ланцюжки слів типу *a short pause, a long pause*. Ці ланцюжки можуть бути двокомпонентні: *a short pause*, трьохкомпонентні: *a very short pause* та багатоконпонентні: *dare say nothing of the sort, a pause which lasted a second or two*. Виокремлюються просторові та темпоральні одиниці: англ. *to keep silent walking about the room: to pause for an hour*.

Аналіз емпіричного матеріалу свідчить, що серед монолексемних номінацій позначення мовчання виокремлюються різні частиномовні слова: іменники (англ. *silence, pause, stillness*; укр. тиша, мовчання), прикметники (англ. *silent, mute, voiceless, quiet, still*; укр. тихий, безмовний, мовчазний, безголосий), дієслова (англ. *to pause, to hesitate, to stop*; укр. зупинитися, замовкнути, зробити паузу, затнутися) та прислівники (англ. *silently, quietly*; укр. тихо, мовчки).

Значне місце в арсеналі мовних номінацій, що позначають феномен мовчання, посідає іменник та іменникова група, наприклад англ.: *could hear the students talking as we went down the hall, but when Miss Asada opened the door there was sudden silence* (Watkins, p. 112). *In silence, one sailor snatched two fish from the grill* (Delany, p. 183). *For a while I store straight ahead in brooding silence* (Kinsella, p. 241);

укр. У *тиші* князь Володимир ступав уперед (Скляренко, с. 151). Враз ніч ожила, зникла *тиша* (Скляренко, с. 13).

Поряд із іменником належне місце в екстеріоризації мовчання займає дієслово та його форми, напр. англ.: *Aison hesitated* (Ferrigno, p. 99). *I hesitated* (Frame, p. 58). *He didn't respond* (Koontz, p. 109);

укр. Тоді співиці переставали диригувати один одному руками і *примовкали*, прикро дивуючись своєму співацькому невмінню, і *стихали вже*" (Довженко, с. 450).

Прикметникові номінації позначення силенціального ефекту є стилістично-маркованими, їх експресивна реалізація допомагає ідентифікувати психічний стан людини та описати її соціальний статус, напр.: англ. *The captain was a small, hairy man with a verdigrised helmet, a fur jerkin, bloodshot eyes, and tarry hands, with a **dumb good will** that in him had now become a sort offury about every detail of the evacuation, as his ship plied from stricken island to stricken island* (Delany, p. 137);

укр. ***Німий** переляк промайнув у старечих очах* (Довженко, с. 78).
[...] *видалось мені за ознаку **мовчазної** солідарності зі мною* (Довженко, с. 149).

Силенціальний ефект номінується і за допомогою прислівників, напр.:англ. *two worked **silently scrubbing the floor** until Ginther was told abruptly that he was dismissed* (Crawford, p. 71). *On Sunday morning Harris set apart a special time, in addition to his usual hour of prayer, during which he **would silently observe** every element of a worship service* (Crawford, p. 49);

укр. *Стало **тихо*** (Довженко, с. 460), *А над обличчями **тихо** снували покинуті дідом золоті бджоли* (Довженко, с. 58).

Слід зазначити, що вибір якісних одиниць вербальної номінації мовчання обумовлюється креативністю наратора, напр.: *The minister broke his silence with a long sigh* (Robbins, p. 123). *But Norema returned that silent, serious look across the rim of the wine cup (and what cups they were!* (Delany, p. 194). *Silence deepened around them* (Limb, p. 373). *Quick and silent* (Delany, p. 197).

Силенціальний ефект в художньому дискурсі деталізується за допомогою словосполучень (синтаксичних та фразеологічних), напр.: англ. *But **this childless silence** was more than just a condition* (Koontz, p. 3). *He stopped abruptly, realizing that this was not an occasion to speak of death* (Uchida, p. 29). *But Mr. Nishima shook even more than the two women and **was in no condition to speak** of his terrible needs* (Uchida, p. 90);

укр. ***Мовчки, без жодного крику** дивилася покинута дівчина на свого милого, якого так соромилась удень, чекаючи на **тихий** вечір, на ясну зорю*

(Довженко, с. 78). *Дід Григорій удостоївся тиші поряд свого побратима*
(Довженко, с. 72).

Мовчання позначається також за допомогою комунікативних одиниць, напр.: англ. *No answer* (King, p. 137). *Another awkward pause* (Miller, p. 252). *No answer* (King, p. 319);

укр. *Нема відповіді*. (Довженко, с. 77). *Рот спустів і висух*. (Довженко, с. 469).

Домінантними серед дескриптивних засобів позначення силенціального ефекту виступають багатолексемні дескриптивні одиниці, напр. англ.: *to say nothing, to give no information, to look for words, to stare helplessly, trying to find spoken words, without saying anything, to look a question, to be far from uttering a word*; укр.: *не проронити й слова, як води в рота набрав, не могли сказати й слова, мовчати як партизан, зберігати мовчання, закрити рота*.

Серед монолексемних одиниць доміантними є лексеми англ. *pause* та *silence*; укр. *тиша, мовчання*. Напр.: англ. *Pause* (Miller, p. 252). *Silence* (Miller, p. 450). *She paused, then continued* (Robbins, p. 5). *And the silence continued* (Theroux, p. 29);

укр. *Створилась тиша, як перед вибухом бомби* (Антоненко-Давидович, с. 61). *На якусь хвилину запало мовчання* (Збанацький, с. 27).

Семантична палітра феномену мовчання широко представлена у прислів'ях різних мов: англ. *Be swift to hear, slow to speak. Keep your mouth shut and your eyes open. A close mouth catches no flies. As a word never spoken is the word that is never broken. Speech is silver, silence is gold. Silence is golden. No wisdom like silence*;

укр. *Хто нічого не говорить, той на все пристає. Або розумне казати, або зовсім мовчати. Замотати, зав'язати та й нікому не казати. Вмієш казати, вмій і мовчати. Слухай багато, а мало говори. Лихо говіркому, та не добре й мовчазному*.

Феномен мовчання як елемент невербаліки в художньому дискурсі може інтенсифікуватися іншими невербальними діями комунікантів, напр.: англ.

She sat very still, taking deep breaths of fresh air into her sickly body, hoping the baby soon to face the world would benefit as well (Uchida, p. 61). *Martin nodded, unable to speak* (Keen, p. 357);

укр. *Вона хвилину помовчала, збираючи останні сили, і спрагло, як риба на березі, ковтаючи розкритим ротом повітря, строго проказала* (Антоненко-Давидович, с. 137). *Мовчки, без жодного крику дивилася покинута дівчина на свого милого, якого так соромилась удень, чекаючи на тихий вечір, на ясну зорю* (Довженко, с. 78).

Квалітативні характеристики мовчання репрезентуються в художніх творах також за допомогою багатокomпонентних одиниць, напр.: англ. *Only the monotonous chant of the sonar and radar operators broke the trained silence as Kapitan Griem peered intently at the British trawler* (Keen, p. 27). *He walked out of the room in a deadly silence* (Limb, p. 324). *I made no answer* (Miller, p. 398);

укр. *Щезла тиша* (Довженко, с. 62). *Тільки не зрозуміти цього Архипові Білоконю, поки й не повезуть його, лихого й темного поборника земельного шмата, в інші краї, поки не замовкне він навіки десь і не лишиться на землі не те що звання його - сліду не лишиться* (Довженко, с. 61).

Комунікативно-значущий потенціал невербальних засобів, їх інтеграція з вербальними засобами комунікації реалізується за принципами координації, ідентифікації та контрадикції (однонаправленої або різнонаправленої спрямованості вербальних та невербальних компонентів). Нульовий мовленнєвий акт потребує креативних зусиль наратора для ідентифікації, про що свідчить наявність дескрипторів у непрямому дискурсі [23; 171].

Вербальні та невербальні екстеріоризатори мовчання можуть бути емоційно забарвленими, виконуючи певну стилістичну роль у художньому дискурсі, про що йдеться у третьому розділі.

ІІІ. СТИЛІСТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ НОМІНАЦІЙ СИЛЕНЦІАЛЬНОГО ЕФЕКТУ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ТА УКРАЇНОМОВНОГО ХУДОЖНІХ ДИСКУРСІВ)

Аналіз вербальних та невербальних маркерів мовчання свідчить, що у художньому дискурсі вони не є лише екстеріоризаторами силенціального ефекту, але й актуалізують стилістичне навантаження, формують стилістичні засоби та входять до їх складу як релевантні компоненти [17; 18; 19; 22].

Суб'єктивна оцінка є прозорою в метафоричному, образному представленні силенціального ефекту, напр. англ.: [...] *the silence purred around him like a kettle* (Hartley, p. 188). [...] *like a silent loudspeaker* (Lessing, p. 243). *After three hours of scratching silence the students had pushed out of square, low ceilinged classroom* (Perkins, p. 164). *I was struck silent* (Buck, p. 179);

укр. *У виконання вічного закону життя, схиливши сиву голову, шапку знявши й освятивши мислі мовчанням повертаю я прибитий журбою талант свій до нього, нехай сам продиктує мені свій заповіт* (Довженко, с. 446). [...] *а навколо немов побралась за безліч чорних рук і щільно згрудилась навкруги полум'я густа, волохата тиша* (Антоненко-Давидович, с. 49).

Авторське ставлення до силенціального стану є очевидним з огляду на підбір відповідних синонімів, антонімів та топіково орієнтованих одиниць, напр.: *I talk too much. I think I ought to take vows of silence* (Cheever, p. 166). *She remained silent and hostile* (Maugham, p. 116);

укр. *Тоді голова колгоспу Максим Притуляк і секретар комсомольської організації Чуприна стали перед Опанасом і такими ж, з тої ж самої причини, глухими голосами тихо сказали* (Антоненко-Давидович, с. 79).

Персоніфікація для позначення тиші в природі та мовчання артефактів представлена творчими здібностями майстрів слова в художньому дискурсі,

напр. англ.: *We both of us lapsed into silence* (Waugh, p. 330). *She began to cry quite silently* (Maugham, p. 218). *John yelled at them to 'put a sock on it'* (Howard, p. 39);

укр. *Жах і некуча туга затамували подих* (Антоненко-Давидович, с. 78). *За дідовим тином буря дуби вивертає з корінням, грім розпанахує тишу* (Антоненко-Давидович, с. 61).

Образ мовчання матеріалізується стилістичними засобами за характером рецепції, пор.: англ. *thick silence, irritated silence, pregnant pause, silver silence, perfect silence, miserable silence*; укр. *дзвінка тиша, безголосий голос, густа тиша, важке мовчання, гнітюче мовчання, болюча тиша*.

Персоніфікація має зворотній хід, від людини до природи, напр.: англ. *Mother had sat in tearful silence* (Hilton, p. 100). *He stared at me in stunned silence for several minutes* (Hilton, p. 438). [...] *drinking and sodas in gloomy silence* (Maugham, p. 288).

Передумови мовчання позначаються за допомогою номінацій, які вказують на природу невербальної дії, напр.: англ. *The voice paused now, as though considering something carefully* (Keen, p. 372). *He paused as the doctor digested first his words and then their implication* (Keen, p. 269).

Мовчазні роздуми можуть імплікувати як негативні, так і позитивні конотації: англ. *Usually these long moments beneath the window were restful, peaceful times of recollection and tranquillity, but it was a tranquillity that eluded him now, its place taken by a slow, alien anger which had burned within him for days* (Keen, p. 265).

Силенціальний ефект тісно пов'язаний із процесами когніції, які виступають одним із найбільш складноорганізованих концептуальних субстратів. Феномени хезитацій, рефлєкторності, перерви в мовленні є взаємопов'язаними процесами, напр.: англ. *They finished their lunch in silence, each of them dwelling on thoughts that could not be spoken* (Uchida, p. 37). *His train of thought had clattered down a siding and chugged to a stop* (Koontz, p. 3); укр. - *Можє, вступимо, як ти гадаєш?.. У колгосп. І Василеві приємно... Бо й*

люди вже гомонять: син сількор, людей до колективу підбиває, а батько з матір'ю вдома (Довженко, с. 63). - О батьку, тепер куркулям-глитаям кінець! А ще от нові машини одержимо. Коли б тільки одержати нам машини!.. (Довженко, с. 63). - Так-так... слово матері...- **тихо** промовив він сам до себе (Антоненко-Давидович, с. 132). Та воно конешно... Науку пройти - не сапку склепати!..- погодився батько і зітхнув. Трохи **помовчавши**, він сказав: - Ну, вчись же, Іване, та докажи всім, що мужицький син може не тільки хвосту волам крутити! (Антоненко-Давидович, с. 145).

Силенціальний ефект має семіотичне навантаження, його символічна форма фіксується за допомогою різних образних засобів в художньому дискурсі.

Під час «фідбеку» використовуються паузи в мовленні та графічні знаки в писемному тексті. Паузації виступають індикаторами стосунків комунікантів, являють собою маркери діалогічного дискурсу, напр.: англ. *But for now, would you please ...* (Delany, p. 172). 'So, you are ... here – again ... to free me' (Delany, p. 235);

укр. *Тут дуже легко улаштувати дитячий садок... Але треба перше батьків... Засідання... Там сидить наша кандидатка, Андрійченко, але це неможливо, її міміка й потім, знаєте, поводження... Взагалі наш жінвідділ...* (Антоненко-Давидович, с. 36).

Мовчання, задіяне в процесі відповіді «фідбек», є знаком комунікативної гри. Буквальна інтерпретація може негативно вплинути на процес комунікації, якщо процес зворотнього зв'язку обірваний паузацією або іншими невербальними засобами (напр. сміх). Непорозуміння може викликати таке явище, як мутизм (англ. *mute* - німий), що породжується непевністю та боязливістю, напр.: англ. *"I don't know... I don't understand ..."* (Crawford, p. 57). *"Of course not, sir. I only wished to imply that ..."* (Keen, p. 21) *"Well... I don't know how else to say this, mind, but she's ... she's missing, like"* (Keen, p. 41).

Умовчання як стилістичний прийом тяжіє до опису внутрішнього стану комунікантів, напр.: англ. *Silence. Not a cat stirring* (Greenwood, p. 14). *There was no conversation, no lowering of barriers now that we had worked shoulder to shoulder or any of that nonsense* (Griffith, p. 245). *The following day without saying a word, she walked me down the hill toward the village and turned at a path into a graveyard in the woods* (Golden, p. 10). *But she said nothing further to me* (Golden, p. 17);

укр. - *Отак цілу дорогу...* - махнув рукою Григорій і *замок* (Довженко, с. 67). - *Може б, ти, Василю, не той, як його...* (Довженко, с. 63). *Опанас глянув у вікно, жуючи скоринку: - Так ото я й кажу, - може б, ти не теє...* як його... *Може, без тебе обійдеться?..* (Довженко, с. 63).

Художній дискурс багатий на стилістично марковані засоби позначення мовчання: англ. *a few minutes 'peace and quietness; silence and calmness; clear and silent sky; stupefied moment; calm and solitude; soundless day; a sensation of stupor.*

Постійним супутником вербалізованого мовчання виступає метонімія, напр.: англ. *When, after half a dozen heartbeats' hesitation, Gorgik walked out into the hall, he was not detained* (Delany, p. 55). *He required no reply from Taro, but simply wanted a silent ear into which he could pour his noble New Year's sentiments* (Uchida, p. 45).

Принцип семантичної атракції є показовим для художнього дискурсу, в якому використовуються різні слова з "мовчазною" семою, напр.: англ. *His head flopped forward and he was still. The room was quiet* (Ferrigno, p. 85). *He paused. Mrs. Harris was silent, trying to put meaning into the words* (Crawford, p. 81-82). *None of us spoke as we ate supper. Then Mother broke the silence* (Watkins, p. 20).

Полікомпонентним одиницям притаманна емоційність, експресивність та еволютивність в процесі екстеріоризації силенціального ефекту, напр.: англ. *"You shall wear it tonight. " He paused and looked at her in silence for a moment, then quite gently he said* (Dahl, p. 682). *Lore is not sure whether her*

mother is talking to Oster, or to Greta who is still and silent by the door, or to her. She turns a mute look of appeal to her father. He sighs (Griffith, p. 69);

укр. *Нема бога, батюшко... Нема, тобто, абсолютно... - сказав Опанас тихо, але й цього було досить, щоб заповнити громом дім священника* (Довженко, с. 78). *Василь і сам не помітив, як закурів шлях від гопака й пил зазолотів між тинів через усю вуличку. І від глухого тупоту його ніг і жагучого шепоту серед сонного безгоміння утворилась така тиша, і стільки злагоди розкрилось у всьому від землі до зірок, немовби ніколи, скільки світ існує й існуватиме, не мав і не матиме тут місця жоден злочин* (Довженко, с. 76).

Належне місце серед стилістичних прийомів займає оксиморон, напр.: англ. *The force of the silent explosions dropped him from the chair to the floor* (Robbins, p. 118). *The silence is growing louder and louder* (Kinse-11a, p. 285); укр. - *Обставини життя й смерті велять мені оголосити й вас неіснуючим, - тихо прогрімтів останні слова Опанас, слідом за чим, після недовгої тиші, жалісно рипнули двері* (29, 78). *Нащо правді словесна маска? Ти мовчанням мені кричи.* (Симоненко)

«Топікові» слова позначення феномену мовчання носять валоративний характер, при цьому вони належать як до нейтральної, так і стилістично маркованої лексики, напр.: англ. *Butcher paused* (Crawford, p. 120). *She paused* (Keen, p. 47). *She paused* (King, p. 26). *Ginther was silent* (Crawford, p. 54). *Silence* (King, p. 142). *If I am to believe the great Tuscan masters, it means bearing triple, in silence, flames and immobility* (Frame, p. 101).

Феномен конотації обіймає емоційність, оцінність, експресивність, образність у царині фразеології, напр.: англ. *The silence of the house was deeper than death* (Koontz, p. 132). *I desperately wanted to, but all my questions stuck in my throat* (Houston, p. 187).

Синестезія (від грецького слова *synaistesis* "сприймати, відчувати разом") - універсальне явище в поетичному просторі, що має місце і в художній прозі [2, 127]. Поєднання різних відчуттів (зору, слуху, дотику,

смаку й нюху) у феноменах бачення звуків, слухання фарб експлікується у вербалізації ситуацій, пор.: англ. *yellow symphony, deep silence, thick silence, sulky silence, miserable silence*; укр. *дзвінка тиша, безголосий голос*; рос. *мякиш тишини, тихая дрёма, кричащая тишина*.

Тиша в англійській мові номінується в основному лексемою *silence* та спорідненими одиницями. Слово *silence* корелює із станом людини (*homo-silence*) та природи (*nature-silence*). Семантична конгруентність слів англ. *silence*, укр. *тиша*, рос. *тишина* в основному співпадає, але значення слов'янських слів позначено конкретизацією, розмежуванням: *мовчання* корелює тут з людиною, а *тиша* - з природою та артефактами, напр.: укр. *У теремі панувала тиша. Вони повідомляли, що на валах тихо. В стані Володимира нічого не чути* (Скляренко, с. 163).

Персоніфіковане мовчання (*nature silence*) в українській мові номінується лексемою *тиша*, її похідними та номінаціями однойменної семи.

С. Скляренко

Враз ніч ожила, зникла тиша
(13).

На берегах Тибру тихо. Рим спить. Час спочивати й пані (59).

У палаті стало тихо (90).

[...] і в тиші терема звуки його кроків лунали, як грім (162).

Ю. Збанацький

Вітер згодом стих. Ні дихне, ні шелесне (106).

Дощ і зовсім затих (36).

[...] поки настає тиша (73).

[...] навколо стояла

неймовірна тиша (99).

На якусь хвилину запало мовчання (27).

Автори зазвичай описують у своїх художніх творах не тільки мовчазну поведінку персонажів, але й звертаються до інших образів – до мовчання артефактів, природи, персоніфікованих феноменів [27]. Блоки людського мовчання (*homo silence*) та нелюдського мовчання (*nature silence*) представлені в аналізованих творах по-різному: у С.Скляренка їх коефіцієнт становить 0,6. у Ю.Збанацького – 0,2, що свідчить про ідіостиль митців, їх індивідуальне вподобання. Спільним при цьому залишається наявність

ідентичних образів мовчання, з одного боку, та можливість семантизувати силенціальні ситуації іманентними засобами конкретної мови.

Мовчання як лакуна говоріння та мовчазний процес превалює над зображенням мовчазного стану; їх співвідношення в аналізованих творах становить 8/7 : 1.

С.Скляренко

<i>Він помовчав і кінчив (39).</i>	<i>[...] стоять мовчазні та замислені</i>
<i>Ярополк мовчав. Він тікав як вовк</i>	<i>(10).</i>
<i>(165).</i>	<i>[...] був тільки мовчазний,</i>
	<i>малоговіркий (83).</i>

Ю.Збанацький

<i>[...] Якусь хвилину він мовчав (82).</i>	<i>[...] ніби мовчазно вшанували</i>
<i>[...] круто повернувся і мовчки</i>	<i>чиюсь пам'ять (53).</i>
<i>пішов з бібліотеки (156).</i>	<i>[...] він же був взагалі мовчазний,</i>
	<i>таємницю міг зберігати за сімома</i>
	<i>замками (158).</i>

Невербальні знаки у художніх текстах мають тенденцію до сумісного вживання паралельних, сукцесивних конструкцій, прямих та дескриптивних вербалізаторів, що є предметом подальшого дослідження.

ВИСНОВКИ

Комунікативне мовчання – це поліаспектне, полімодальне, поліфункціональне явище, яке притаманне різномовним дискурсам, у нашому випадку – англomовному та україномовному. Комунікативне мовчання – силенціальний ефект (термін А.Д. Белової) є валоративним феноменом у невербальній комунікативній поведінці людини. У роботі емпатується увага на бутті комунікативного та некомунікативного мовчання. Об'єктом дослідження є лінгвокогнітивне буття комунікативного мовчання в англomовному та україномовному художніх дискурсах, предметом – його екстеріоризатори у писемних текстах – графічні та лексичні. Серед лексичних засобів виокремлюються різночастинномовні одиниці – монолексемні та полілексемні. Серед останніх діючими номінативними одиницями є вільні та фразеологічні словосполучення. До комунікативних одиниць тяжіють висловлювання та паремійні вирази. Комплексний аналіз емпіричного матеріалу свідчить про те, що семантичний дизайн порівнюваних мов має певні розходження, що прослідковується у дихотомії метазнаків англ. *silence*, укр. *мовчання::тиша*. Стилiстичний корпус номінацій концепту мовчання має ідентичний характер у порівнюваних мовах. Селекція та аранжування стилістичних номінацій детермінується ідіолектом майстрів слова, у нашій роботі – Ю. Збанацького та С. Скляренка, які майстерно використовують свій таланти для омовлення досліджуваного об'єкту.

Перспективним є подальше дослідження питань буття, таксономії силенціального ефекту у дистантних гетеромовних дискурсах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Наукові джерела:

1. Анохіна Т.О. Маркери комунікативного мовчання в англomовному художньому дискурсі // Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки. – 2006. – Випуск 28. – С. 105-107.
2. Анохіна Т.О. Семантизація категорії мовчання в англomовному художньому дискурсі. Монографія. – Вінниця: Видавництво “Нова Книга”, 2008. – 160 с.
3. Арутюнова Н.Д. Молчание: контексты употребления // Логический анализ языка: Язык речевых действий. – М.: Наука, 1994. – С. 106-117.
4. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф.С. Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К.: ВЦ “Академія”, 2009. – 376 с.
5. Безпечний Іван. Теорія літератури. – Київ: Смолоскип, 2009. – 388 с.
6. Безуглая Л.Р. Значимое молчание в системе прагматической импликации // Вісник ХНУ. – Х.: ХНУ, 2004. – Вип. № 636. – С. 47-49.
7. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации. – К.: Астроя, 1997. – 310 с.
8. Богданов К. А. Очерки по антропологии молчания. Homo Tacens. - Спб.: РХГИ, 1997.-352 с.
9. Богданов В.В. Функции вербальных и невербальных компонентов в речевом общении // Языковое общение: Единицы и регулятивы. – Межвуз. сб. научн. труд. – Калинин: Калининский гос. ун-т. – 1987. – С. 18-25.
10. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка: Пер. с нем. /Общ. ред. и коммент. Т. В. Булыгиной, вступ. ст. Т. В. Булыгиной и А. А. Леонтьева. - М.: Издательская группа "Прогресс". - 2000. - 528 с.
11. Ващук І.В. Силенціальний ефект та стилістичне навантаження його номінацій // Матеріали Всеукраїнської студентської науково-практичної

- конференції “Перекладацькі інновації”, м. Суми, 25-27 листопада 2010 р.
/ Редкол.: С.О.Швачко, І.К.Кобякова. – Суми: Вид-во СумДУ, 2010.–145с.
12. Введенская Л. А. Культура речи. Серия "Учебники, учебные пособия". - Ростов н/Д: Фенікс, 2002. - 448 с.
13. Волоцкая З.М., Николаева Т.М., Седан Д.М., Цивьян Т.В. Жестовая коммуникация и ее место среди других систем человеческого общения // Из работ московского семиотического круга. – М.: Языки русской культуры, 1997. С. 8-17.
14. Гайдеггер М. Дорогою до мови. – К.: Літопис. 2007. – 232 с.
15. Зиндер Л. Р. Общая фонетика. - Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1960.-335 с.
16. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник. – К.: Академія, 2004. – 367 с.
17. Кочан І.М. Лінгвістичний аналіз тексту: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 423 с.
18. Кузнєцова Л., Островська О., Конопельник Л., Лозинська О. Лінгвістика, прагмалінгвістика та дидактика літературного художнього твору // Іноземномовний текст за фахом: лінгводидактичний аспект. – Львів: Світ, 1998. – С. 63-107.
19. Кухаренко В.А. Практикум зі стилістики англійської мови. Підручник. – Вінниця: Видавництво “Нова Книга”, 2003. – 160 с.
20. Орехова Н.Н. Пунктуация и письмо // Монография. Ижевск: Издательский дом “Удмурдский университет”, 2001. – 216 с.
21. Потапенко С.И., Левицкий А.Э., Белехова Л.И. и др. Язык и пространство: проблемы онтологии и эпистемологии: [монография] / под ред. А.Э. Левицкого, С.И. Потапенко. – Нежин: Издательство НГУ шимени Николая Гоголя, 2011. – С. 175-206.
22. Сливинський О.Т. Феномен мовчання в художньому тексті (на матеріалі болгарської прози 60-90-х рр. ХХ ст.) : Автореф. дис. канд. наук: 10.01.06. – 2007. – 22 с.

23. Солощук Л. В. Невербальные коммуникативные компоненты в системе межкультурной коммуникации // Вісник Сумського державного університету. Філологічні науки. - Суми: СумДУ, 2004. - № 4 (63). - С. 170-176.
24. Швачко С.О., Анохіна Т.О. Лінгвістичний статус паузи (на матеріалі англомовних художніх текстів) // Вісник СумДУ. Серія "Філологія". - 2002. - №3. - С. 116-121.
25. Швачко С.О., Ващук І.В. Стилiстичні засоби позначення комунікативного мовчання (на матеріалі англомовного та україномовного художнього дискурсу) // Філологічні трактати. - Суми: СумДУ, 2011. - Т.3. - С. 67-73.
26. Чердниченко О. І. Переклад в добу глобалізації // "Актуальні проблеми перекладознавства та методики навчання перекладу": Матер. третьої Все-укр. Наук. конф. - Х.: Константа, 2005. - С. 7-9.
27. Agnieszka Knas. Read My Voice: Expressing Silence and Sound in Text-messages // Networking Knowledge: Journal of the MeCCSA Postgraduate Network. - 2009. - №1 - Vol. 2. - P. 1-18.
28. Bruneau T. J. Communicative Silences: Forms and Functions II. The Journal of Communication, 1973. - Vol. 23. - P. 17-46.
29. Gal S. Between Speech and Silence: the Problematics of Research on Language and Gender // Gender at the crossroads of knowledge: Feminist anthropology in the postmodern era. - Berkley: University of California Press. - 1991. - P. 175-203.
30. Hatch E. Discourse and Language Education. - Cambridge, N. Y, Port Chester, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press, 1992. - 334 p.
31. Holmes J. An Introduction to Sociolinguistics. - London: Longman, 1992. - 412p.
32. Knapp M. L. Nonverbal Communication in Human Interaction. - N.Y: Holt, Rinehart & Winston, 1978. - 212 p.

33. Kurzon D. The right of silence: A socio-pragmatic model of interpretation // Journal of Pragmatics 23, 1995. - P. 55-69.
34. McCroskey, James. Richmond, Virginia. Willingness to communicate // Communication, cognition and anxiety // Edited by Melanie Booth-Butterfield. -N. Y, London, New Dehli: Sage Publication. The International Professional Publishers, 1991.- P. 19-38.
35. Patterson H. L. A Fundamental Approach to Nonverbal Exchange // Fundamentals of nonverbal Behaviour. -N. Y.: Plenum, 1991. - 176 p.
36. Poyatos F. Nonverbal Communication Across Disciplines: Culture. Sensory Interaction, Speech, Conversation. - New Brunswick: University of New Brunswick, 2002. - V. I. - 371 p.
37. Saville-Troike M. The place of Silence in an Integrated Theory of Communication // Tannen D., Saville-Troike M. (eds.) Perspective on silence. - Norwood, NJ: Ablex, 1985.-P. 3-8.

Лексикографічні джерела:

38. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. Ярцева В.Н. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 686 с.
39. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т.2 / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. – К.: ВЦ “Академія”, 2007. – 624 с.
40. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром’як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с.
41. The Oxford English Dictionary. Vol IX. - London: Clarendon Press, 1961. - P.570.

Ілюстративні джерела:

1. Антоненко-Давидович Б.Д. Вибрані твори: / Упорядкув., передм. О.П.Ткаченко. – К.: Грамота, 2006. – 336 с.
2. Довженко О.П. Кіноповісті. Оповідання / Упоряд. Дзеверін І.О. – К.: Наукова думка, 1986. – 710 с.

3. Грінченко Б.Д. Вибрані твори в 2-х т.: Т 1 (Класики української літератури) / Упоряд. Ю.Б. Кузнецова, Н.В. Левчик; вступна стаття Н.В. Левчик. – К.: ІНТЕЛЕКТ-АРТ, 2008. – 448 с.
4. Збанацький Ю. Твори в 4-х томах / Ю.Збанацький. – Т.4. – Київ: Дніпро, 1985. – 541с.
5. Симоненко В. Тиша і грім. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://poetry.uazone.net/default/pages.phtml?place=symonenko&page=tysha11>
6. Склярєнко С. Д. Володимир. - К.: Державне видавництво художньої літератури, 1962. - 545 с.
7. Buck, Pearl. China Sky. - New York, 1942. - 272 p.
8. Duncher, Patricia. Stalker // New Writing 8. - London: Vintage, 1999. - P. 1-40.
9. Ferrigno, Robert. Dead Silent. - London: Simon&Schuster, 1999. - 307 p.
10. Fitzgerald, F. Scott. The Last Tycoon. – New York: Penguin Books, 1977. – 196 p.
11. Fleming, Ian. James Bond. The Spy Who Loved Me. – London: Pan Books Ltd., 1962. – 172 p.
12. Griffith, Nicola. Slow river // A Del Rey Book. - New York: Ballantine Books, 1995.-343 p.
13. Greenwood, Walter. Love on the dole. - London: Vintage, 1993. - 256 p.
14. Keen, Tom and Haynes, Brian. Spy ship. - New York: A Dell/Emerald Book, p. 384.
15. Koontz, Dean. Mr. Murder. - New York: Berkley Books, 1994. - 481 p.
16. Maugham, W. S. Of Human Bondage. - New York, 1936. - 565 p.
17. Miller, Henry. Rosy Crucifixion. - Glasgow: Flamingo, 1993. - Volume I. - 462 p.
18. Miller, Henry. Rosy Crucifixion. - Glasgow: Flamingo, 1993. - Volume II. - 460 p.
19. Miller, Henry. Rosy Crucifixion. - Glasgow: Flamingo, 1993. - Volume III. - 314 p.

- 20.Limb, Sue. Enlightenment. - London, 1997. - 394 p.
- 21.Robbins, Harold. Desend from Xanada. - London, 1985. - 297 p.
- 22.Theroux, Paul. O-ZONE. - London: Penguin Books, 1986. - 547 p.
- 23.Uchida, Yoshiko. Picture bride. - Seattle and London: University of Washington Press, 1997.-216 p.
- 24.Warner, Alan. These Demented Lands. - London: Vintage, 1998. - 215 p.
- 25.Watkins Kawashima, Yoko. So Far From Bamboo Grove. - New York: A Beech Tree Paperback Book, 1994. - 183 p.